

Ірина Петренко

Шлюбно-сімейні відносини православних мирян у працях Івана Огієнка

Йдеться про таку важливу сферу людського життя, як шлюбно-сімейні відносини в українських православних родинах на сторінках праць Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). Вчений особливу увагу звернув на статус жінки в українській родині. Іван Огієнко не оминув увагою і такий факт, що Церква, оголосивши шлюб одним із церковних таїнств, вела тривалу боротьбу з традиційними уявленнями про нього, що ґрунтувалися на звичаєвому праві слов'ян.

Ключові слова: Іван Огієнко, Православна Церква, шлюб, сім'я, вінчання, традиція

В умовах національного відродження народу та його культури виникає потреба звернення до творчої спадщини видатних учених. Осмислення прогресивних ідей минулого з погляду сьогодення є необхідною передумовою всебічного розуміння вченими нових проблем, що постали перед різними науками. Аналіз спадщини збагачує вітчизняну науку, дає можливість прогнозувати її майбутнє.

Справжній патріот України, видатний діяч українського відродження, колишній міністр освіти та сповідань Української Народної Республіки, відомий в усьому світі вчений, перекладач, редактор, видавець, релігійний проповідник Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) створив у нелегких еміграційних умовах значний науковий доробок. Більша частина цього доробку була видана на канадській землі.

Важко переоцінити значення для збереження і розвитку культури шлюбних відносин. Адже головна функція сім'ї – народження дітей, їхнє виховання, передавання наступним поколінням культури, традицій, мови, досвіду попередніх поколінь. Певну увагу в своїх працях Митрополит Іларіон присвятив дослідженню питань шлюбно-сімейних відносин в Україні, становищу і ролі в суспільстві жінки, вихованню і хрещенню дітей тощо. Тож розглянемо погляд вченого на ці актуальні й важливі питання в соціальній історії України.

Серед досліджень спадщини І. Огієнка слід особливо відзначити глибокі та змістовні праці М. Тимошика. Його «Голгофа Івана Огієнка» стала першим в Україні монографічним дослідженням життя і творчості «вченого-державотворця»¹. Сьогодні значної уваги заслуговує праця А. Марушкевич «Невтомний працівник українського Ренесансу І. Огієнко. Педагогічний аспект»². Дослідниця проводить ґрунтовний науковий аналіз просвітницької

діяльності вченого, аналізує його концепцію національного виховання. На сторінках періодичної преси про творчу спадщину І. Огієнка надруковано статті Д. Степовика, З. Тіменика³.

Метою даної статті є дослідити внесок Івана Огієнка у розробку питань ролі Православної Церкви у шлюбно-сімейних відносинах українців, взаємодію звичаєвого і канонічного права, статус і роль жінки в суспільстві.

Митрополит Іларіон охарактеризував український народ, як глибоко релігійний, і довів, що його культура у великій мірі творилася під впливом Церкви. Одним із свідчень цього було те, що довго у селах священник був єдиною інтелігентною особою. У роботі «Українська культура і наша Церква. Ідеологія Української Православної Церкви. Житєпис» зауважив: «...Українська Церква за всю її історію грала в нашому житті першу роль, як творець нашої культури. Вплив нашої Церкви на народ завжди був такий великий, якого не мала в нас ніколи жодна інша організація...»⁴.

І. Огієнко досліджував шлюбно-сімейні відносини православного духовенства з точки зору канонічного права⁵. Учений розглянув канонічні вимоги до безшлюбності духовенства і зупинився на аналізі джерел церковного права.

У суспільстві завжди особливе місце посідає жіноче питання, тому що стан соціальної культури суспільства визначається по тому, яке становище у ньому місце вона займає. Тож актуальним на сьогоднішній час є дослідження ролі і статусу української жінки у православному українському суспільстві. Аналізувати статус жінки в суспільстві на території сучасної України вчений починає ще з перших часів запровадженням християнства. У праці «Дохристиянські вірування українського народу», виданій у Канаді (Вінніпезі), Іван Огієнко зазначав, що становище української жінки в суспільстві було високим й шанованим, на відміну від Московії.

Дослідник, характеризуючи шлюбно-сімейні відносини у давніх слов'ян, відзначав: «Суспільний стан жінки в слов'ян взагалі, і в наших предків зокрема, не стояв на низькому рівні, як то було звичайним тоді в багатьох народів»⁶. Те, що мова і ментальність тісно пов'язані між собою, відомо давно. Тому й логічно, що етимологію українського слова «дружина» І. Огієнко виводить від слова «друг» – товариш.

Порівнюючи статус жінки в суспільстві в дохристиянську добу, який характеризувався, перш за все, полігамією чоловіка, вчений зазначив: «І тільки християнство принесло нам правове одноженство, але многоженство фактично трималося ще довгий час... І Християнство скоро досягло, що тільки одна жінка вважалася за шлюбну, а інші були тільки наложницями... Про якість релігійне обмеження жіночих прав давні пам'ятки не згадують, бо їх певне й не було...»⁷.

Далі І. Огієнко відзначав, що у часи Київської Русі й пізніші, церковне вінчання було обов'язковим лише для князів і бояр, а простий народ продовжував жити за старим звичаєвим правом, вважаючи шлюб не церковним таїнством, а звичайною майновою угодою, яку можна було вільно укласти і розірвати. Стосовно розлучень, митрополит Іларіон зауважував, що «були «розпусти» – «розводи», себто розв'язання шлюбів, а це вказує на правне забезпечення жінки. Правда, на розведену в нас дивилися дуже підозріло, звідки й значення слова «розпуста»⁸.

Митрополит Іларіон глибоко і ґрунтовно дослідив одне з церковних таїнств – вінчання. Він дійшов висновку, що «вінчання – це Чин цілком церковний, і нічим не зв'язаний із самим весільним обрядом, і з усього видно, що воно значно пізніше вставлене до нього, сам весільний обряд склався без нього й до нього. Народ традиційно вірить, що без весільного ритуалу саме Вінчання не дає молодим права на співжиття»⁹. Етимологію слова «вінчання» І. Огієнко виводить від слова «вінок», «вінчати» і припустив, що ці слова давнього українського походження і грецькі терміни їх не замінили.

Далі вчений детально проаналізував, як Православна Церква протягом багатьох років завойовувала монопольне право на регулювання шлюбно-сімейних відносин у суспільстві. Митрополит Іларіон з'ясував, що тривалий час простий український народ укладав шлюб звичайною заявою, церковне вінчання було вже другорядним обрядом. А релігійна необхідність вінчання витворювалася серед народу дуже повільно, і він уперто дивився на весільні обряди, як на єдино правомочні для подружнього співжиття.

Порівнюючи ставлення до шлюбу у православних і католиків у своїй праці «Церковне право», І. Огієнко зазначив, що на Першому Вселенському соборі в Нікеї у 325 році, отцями було складено 20 канонів. Один із них – про обов'язковий шлюб духовенства. Але Католицька Церква не прийняла цей канон, запровадивши цілібат (безшлюбність) для духовенства¹⁰.

Навіть у XVI – XVII ст. в Україні шлюби нагадували звичайну угоду, за якою обидві сторони домовлялися на умовах, що скріплювалися в усній або письмовій формі перед весіллям. Цій угоді надавалося великого значення, а невиконання її умов майже завжди вело до розладу весілля. У XVI ст. до Таїнства Шлюбу в Українській Церкві була запроваджена важлива шлюбна присяга, яка поширювалася «Требником» митрополита Петра Могили з 1637 року. Тож в Українській Православній Церкві був особливий звичай, якого не знали інші слов'янські народи – це обряд присяги молодих на вірність один одному. Цю присягу до свого «Требника» митрополит П. Могила взяв із західних Требників, вона здійснювалася після молитви священика «Благословен еси, Господи Боже наш», перед словами: «Венчається раб Божий»¹¹. Такий

звичай в Україні користувався надзвичайною повагою – без нього вінчання не відбувалося.

Шлюб через це був фактично присягою, а «супружний зв'язок більше нерозторгним. На сході слов'янства, власне в народі українського, Таїнство Шлюбу реально ввійшло до мас, чого, скажімо, в сусіднього російського народу було мало через малу християнізацію народу; там ще в XVII ст. церковний шлюб реальним був головно серед інтелігенції, і не постійний серед простого народу, що дивився на нього, як на звичай панський. Тому т. зв. «снохачество», добре відоме в Росії ще й тепер, ніколи не було знане в Україні»¹².

Українська Церква, запровадивши присягу до таїнства шлюбу, власне зробила жінку не слугою чоловіка, а його товаришем і помічницею, «радою і поміччю»: «Беру тебе за товаришку», – присягав чоловік, і цю присяги він був зобов'язаний виконувати до смерті¹³. Власне ця присяга (шлюб) надала й назву самому таїнству. Тільки пізніше Московська держава дуже змінила форму присяги з таїнства шлюбу, хоча назва «шлюб» залишилася. У 1720 році, за наказом царя Петра I, російський Синод почав пильно стежити, щоб у київських церковних книгах не було ніяких відмінностей від московських, і ця присяга молодих була вилучена. 30 серпня 1721 року Синод видав наказ: «Во оных Киевской и Черниговской типографиях книг никаких без ведома Святейшаго Правительствующаго Синада отнюдь не печатать, кроме церковных прежних изданий; а когда и церковные книги печатаются будут, и то, исправя первое с книгами новоисправными, в Санкт-Петербурхе или в Москве печатанными, по две кники письменныя или и печатныя и исправленія на полях самыя, для лучшаго усмотренія совершаннаго согласія, присылатъ в Св. Правительствующій Синод, чтоб разни и особаго наречія накакого не было, из которых едина книга отошлетя, а другая оставится для свидѣтельствванія при Святейшем Синоде в Конторе типографской»¹⁴.

У запозичене руською церквою візантійське церковне право було привнесено традиції слов'янського звичаєвого права. Утворився своєрідний симбіоз візантійського (у тому числі греко-римського) і звичаєвого (слов'янського, руського) права. Він виявився у канонічному й обрядовому боці шлюбно-сімейних відносин. Найяскравіше такий симбіоз виявився в обрядовій, культовій частині шлюбно-сімейних відносин, зокрема заручинах, вінчанні тощо. Виникла ситуація, за якої в язичницькі обряди вкладався новий, християнський смисл. Тож, будучи безсилою з ними боротися, Церква пристосувала їх до своїх канонів. Адже язичництво являло собою не просте поганство, примітивне ідолопоклонство – за ним стояло сильне і цілісне сприйняття світу, глибоко вкорінений комплекс вірувань, подолати який було зовсім нелегко.

Визначний український історик Церкви митрополит Іларіон (Іван Огієнко) зазначав: «Вінчання – це Чин цілком церковний, і нічим не зв'язаний з самим весільним обрядом, і з усього видно, що воно значно пізніше вставлене до нього, сам весільний обряд складався без нього й до нього. Народ традиційно вірить, що без весільного ритуалу саме Вінчання не дає молодим права на співжиття»¹⁵. І продовжував: «А коли народ перейняв новий весільний обряд, то перейняв власне від князів, а звідси й увійшли до весілля всі оті бояри, старости, й самі молоді стали зватися князем і княгинєю. І вкінці й витворився наш весільний обряд ніби новий, але в ньому з дохристиянського часу позосталося все, як і було: і персні, і вінці, і пов'язання рук, і водження навколо Аналою, і пиття з одного келиха й т. ін.»¹⁶.

Митрополит Іларіон у своїх працях також зосередив свою увагу на порівнянні шлюбно-сімейні відносини, ролі і статусі жінки у суспільстві в Московській державі і Україні. Вчений дійшов до висновку, що у першій жінка знаходилася у значно пригніченому становищі. Одним із свідчень було те, що у Москві жінки під час Богослужіння стояли не прямо Церкві, а у спеціально відведеному місці (галереї), в Україні такого ж не було – жінки стояли прямо в Церкві, ліворуч від чоловіків. Українська жінка не знала затворництва і терема, що було прийнятним для Московської держави. Про нерівноправне положення жінки в суспільстві свідчить ще й те, що у середині XVII ст. правовому відношенні, якщо чоловік уб'є жінку, то він мав сплатити грошовий штраф. Коли ж жінка наважувалася на вбивство чоловіка, то на неї чекало жорстоке покарання – її закопували по горло в сиру землю, і вона помирала від голоду і холоду. І.Огієнко підсумував: «Становище жінки в Московії та в Україні добре знати з оцієї гумористичної поговорки: «Як нап'ється москаль, то жінку б'є, а як нап'ється «хохол», то його жінка б'є...»¹⁷.

Основний обов'язок родини – це народження і виховання здорового підростаючого покоління. І. Огієнко закликав батьків виховувати і розвивати дітей на основі християнської етики і цінностей. Митрополит зазначав: «Діти завжди будуть такими, якими ми їх виховаємо в своїй родині. І наш найперший обов'язок – належно виховати своїх дітей. Це священний обов'язок кожної родини – дати своїй дитині все потрібне, щоб вона стала православним українцем, а не ким іншим. І ніхто інший цього обов'язку, крім родини, не виконає»¹⁸.

Велику роль Митрополит Іларіон надавав церковному хрещенню. Вчений зауважував: «Хрещення є Таїнство, в якому віруючий, – через потрібне погруження (чи інший спосіб) в воду, з прикликанням Бога Отця, і Сина, і Святого Духа, – вмирає для гріха гріховного тілесного, і народжується від Духа Святого в життя духовне»¹⁹.

Таким чином, на сторінках праць І. Огієнка (Митрополита Іларіона) йдеться про таку важливу сферу людського життя, як шлюбно-сімейні відносини в українських родинах. Вчений особливу увагу звернув на те, що тривалий час вони перебували в юрисдикції Православної Церкви, нею керувалися і освячувалися. Церква оголосила шлюб одним із церковних таїнств, вела тривалу боротьбу з язичницькими уявленнями про нього, що ґрунтувалися на звичаєвому праві слов'ян. Митрополит Іларіон, порівнюючи статус жінки у суспільстві України і Московії, зазначив, що в останній вона перебувала у пригніченому становищі, не мала ніяких прав, цілковито залежала від чоловіка. В Україні ж жінки завжди користувалися повагою, з їхньою думкою рахувалися, вони мала права у суспільстві і були вірними товаришками і помічницями своїм чоловікам. Найголовнішим обов'язком родини було народження і виховання дітей в дусі Українського Православ'я, на духовних християнських цінностях.

Перспективами подальших розробок даної теми може бути аналіз праць І. Огієнка з канонічного права, зокрема, порівняння шлюбно-сімейних традицій у православ'ї і католицизмі.

- 1 Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка: Монографія / М. С. Тимошик. – К.: Заповіт, 1997. – 232 с.
- 2 Марушкевич А.А. Невтомний працівник українського Ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект / А. А. Марушкевич. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 128 с.
- 3 Степовик Д. Іван Огієнко / Д. Степовик // Літературна Україна. – 1992. – 16 січня; Тіменик З. Афористика Митрополита Іларіона (Огієнка) і українська філософія релігії: синтез понять як процесуальність / З. Тіменик // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки / Тези доповідей науково-практичної конференції: 16-17 березня 2007 року. – Львів, 2007. – С. 109-110.
- 4 Митрополит Іларіон. Українська культура і наша Церква. Ідеологія Української Православної Церкви. Життєпис. – Вінніпег: Волинь, 1991. – С. 43.
- 5 Іларіон, митрополит. Церковне право / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : УПЦ в Канаді, 1990. – 151 с.
- 6 Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь», 1981. – С. 352.
- 7 Там само. – С. 355-356.
- 8 Там само. – С. 356.
- 9 Там само. – С. 214.
- 10 Митрополит Іларіон. Церковне право. – Вінніпег: Укр. Прав. Церква в Канаді, 1990. – С. 52, 55.
- 11 Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії УПЦ (у двох томах). – Вінніпег: Видання Консисторії УГП Церкви в Канаді, 1982. – С. 323.
- 12 Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь», 1981. – С. 26.

- 13 Требник Митрополита Петра Могили: [У 2-х т.]. – Репринт. вид. – К.: Ін форм.-вид. центр Укр. Правосл. Церкви, 1996. – Т.1. – С. 851.
- 14 Огієнко І.І. Історія українського друкарства / Упор., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К.: Либідь, 1994. – С. 300.
- 15 Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу / Іван Огієнко. – Вінніпег : Волинь, 1981. – С. 214-215.
- 16 Там само. – С. 323.
- 17 Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь», 1981. – С. 27.
- 18 Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і гаука, 2006. – С. 434-435.
- 19 Митрополит Іларіон. Таїнство Хрещення Православної Церкви. Богословсько-історична студія. – Вінніпег: Укр. Наук. Прав. Богос-не Тов-во, 1956. – С. 3.

Summary

Irina Petrenko

Highlighting of the history of marriage and family relations of Orthodox laity on pages of the advanced studies of Ivan Ohienko

Speech goes in the article about such important sphere of human life, as marriage-domestic relations in the Ukrainian orthodox family on pages of the advanced studies of Ivan Ogiienka (Metropolitan Ilariona). Scientist the special attention was turned by status of woman in the Ukrainian family. Ivan Ogiienko did not go round attention and such fact, that Church, declaring marriage one of church mysteries, conducted the protracted fight against the traditional pictures of him, which was based on an ordinary right for slaves.

Keywords: Ivan Ogiienko, Orthodox Church, marriage, family, wedding ceremony, tradition.

**Наталя Белікова,
Олександр Беліков**

Археолог-аматор отець Василь Спесивцев

Характеризується наукова діяльність археолога-аматора, священника, настоятеля храму Архангела Михайла с. Райгородок Ізюмського повіту Харківської губернії Василя Феоктистовича Спесивцева.

Ключові слова: священник, археологія, археологічний з'їзд, Ізюмський повіт

XIX століття ознаменоване початком археологічного вивчення Донецького краю. Значний внесок у становлення донецької археології був зроблений священником, настоятелем храму Архангела Михайла в селі Райгородок Ізюмського повіту Харківської губернії Василем Феоктистовичем Спесивцевим. Довгий час це ім'я було віддане забуттю, і хоча в останні десятиліття з'явилася низка